Lilia TRINCĂ

ETIMOLOGIA POPULARĂ – MIJLOC DE MOTIVARE A ARHAISMELOR DIN STRUCTURA UNOR FRAZEOLOGISME

Vorbitorii manifestă în permanenţă tendinţa de a îngloba fiecare cuvînt, mai ales din cele inaccesibile sau puţin inteligibile, într-o familie lexicală cunoscută şi de a-l lega de alte cuvinte din limbă. Posedînd, într-adevăr, un „instinct etimologic" [1, 31-32], vorbitorii, în tendinţa lor către ordine, claritate şi motivare a semnelor linguale, „încearcă să-şi lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau cu o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau, pur şi simplu, susceptibile de o interpretare prin falsă asociaţie etimologică" [2, 206]. Acest fenomen e cunoscut în literatura de specialitate sub numele de etimologie populară[1].

Prin etimologie populară înţelegem, aşadar, „fenomenul prin care subiectul vorbitor, bazîndu-se pe o serie de asemănări sau asocieri superficiale, alătură în mod spontan o formă lexicală (cuvînt) de o altă faţă de care nu este direct legată genetic" [3, 191].

Menţionăm că etimologia populară este atestată în toate limbile, lăsîndu-şi amprenta şi privind elementele componente ale frazeologismelor. Or, frazeologismele constituie un inepuizabil tezaur al gîndirii, al observaţiei şi al experienţei poporului, acumulat veacuri de-a rîndul. Aceste nestemate ale inteligenţei şi simţirii unui întreg neam s-au „cristalizat" pe parcursul secolelor şi, ca rezultat al „pietrificării" lor, pot conserva în structură şi unităţi lexicale învechite, forme şi sensuri arhaizante. Astfel de cuvinte, necunoscute şi deci lipsite de semnificaţii pentru majoritatea vorbitorilor, sînt, de regulă, evitate în vorbirea obişnuită. Cînd evitarea însă este imposibilă, mai ales în cazul în care termenii daţi sînt elemente constitutive ale unor sintagme fixe, de mult „solidificate", atunci aceşti termeni sînt adaptaţi formal sau, mai bine zis, substituiţi prin alţii cu o poziţie certă în limbă. Mai mult decît atît, unităţile lexicale ieşite de mult din uz, nefiind cunoscute de cea mai mare parte a vorbitorilor sau, cel puţin, neclare pentru ea, „tulbură" imaginea ce stă la baza expresiei. Faptul dat implică necesitatea de intervenţie a etimologiei populare, a cărei menire constă tocmai în a restabili imaginea şi motivarea pierdută. În aşa fel, fiind vechi documente istorice, unele frazeologisme conţin astfel de imagini refăcute printr-un proces de etimologie populară.

În studiul de faţă ne propunem să examinăm fenomenele de etimologie populară declanşate ca rezultat al dorinţei de motivare, dezambiguizare a arhaismelor lexicale din structura frazeologismelor. Examinarea am efectuat-o conform modelului propus de Th. Hristea, ce are în vedere relaţiile de ordin formal şi semantic care există între elementul indus şi cel inductor (a se vedea [2, 212-240])[2].

I. La început ne va preocupa cel mai răspîndit tip de etimologie populară produs cu un element component al frazeologismului, cînd „între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală, care merg de la vaga similitudine fonetică pînă la omonimie" [ibidem, 212].

Pentru producerea fenomenului de etimologie populară, similitudinile de ordin fonetic sînt de o importanţă primordială, iar confuziile paronimice sînt principalii factori ce facilitează declanşarea ei. Cu timpul, elementul inductor se substituie celui indus şi din paronime, cum erau iniţial, unităţile lexicale în cauză devin omonime, iar uzul general şi norma literară le acordă girul. Întrucît substituirea a avut loc prin acţionarea formei materiale a cuvîntului, vorbitorii, în tendinţa de

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

a scăpa de caracterul nemotivat al semnului lingvistic, întreprind tentativa de a pune de acord, cel puţin parţial, forma cu conţinutul, în felul acesta realizîndu-se o relativă motivare a semnului. De fapt, în majoritatea cazurilor, se întîmplă ca numai după producerea etimologiei populare şi consacrarea fenomenului de către uz (eventual şi înglobarea unui cuvînt într-o familie complet străină), vorbitorii, neapărat, tind să reliefeze anumite afinităţi semantice între cei doi termeni ai etimologiei populare[3]. „Dacă totuşi avem impresia că putem descoperi afinităţi semantice chiar şi în asemenea cazuri, consideră Th. Hristea, aceasta se întîmplă numai pentru că ţinem cu orice preţ să-i descoperim fenomenului un substrat logic, care, de cele mai multe ori, nu există" [ibidem, 215]. Expresiile examinate, în cele ce urmează, dovedesc cu prisosinţă acest fapt[4]. Frazeologismul (*a nu avea*) *nici în clin, nici în mînecă (cu cineva)*, cu accepţia de „a nu avea nimic în comun, nici un amestec, nici o legătură cu cineva", este atribuit, de către majoritatea cercetătorilor, limbajului croitorilor. Şi, la prima vedere, faptul este motivat: *clinul* este „o bucată de pînză sau stofă, în formă triunghiulară, ce se pune la diverse părţi ale cămăşii sau ale hainei", iar *mînecă* – „partea îmbrăcămintei ce acoperă braţul". Aşadar, prezenţa *clinului* şi a *mînecii* în această formulă se justifică. Rămîne nejustificată însă legătura logică între noţiunile pe care cele două lexeme le comunică şi sensul expresiei, deşi au existat lingvişti care i-au găsit explicarea în moda vestimentară a sec. al XI-lea[5].

Explicarea justă, în opinia noastră, o face V. Eftimiu care consideră că forma originară a expresiei a fost (*a nu avea*) *nici în clin, nici în mînec,* unde *clin* avea înţelesul învechit de „pantă pe care coboară carul" (sens neînregistrat de dicţionar)[6], iar *mînec* însemna „urcuşul, acolo unde ţăranul îşi mînă boii sau caii" (a se vedea [6, 153]). O dată cu dispariţia din uzul curent a termenului *mînec* şi interpretarea termenului *clin* drept „bucată de pînză folosită la confecţii", vorbitorii, etimologia populară, modifică forma *mînec* prin cea de *mînecă* (în aşa fel, motivînd-o semantic).

Astfel, frazeologismul, atribuit limbajului croitorilor, deşi nu are – ca să zicem aşa – *nici în clin, nici în mînecă* (totuşi *mînecă*) cu sfera îmbrăcămintei, este atestat în operele clasicilor literaturii noastre: *Flăcăii nu vroiau* ***să aibă*** *cu dînsul* ***nici în clin, nici în mînecă*** (M. Sadoveanu); *Tata mi-a dat în grijă, cînd am pornit de acasă, ca să mă feresc de omul roş, iară mai ales de cel spîn, cît oi putea;* ***să n-am de-a face*** *cu dînşii* ***nici în clin, nici în mînecă****...* (I. Creangă).

De regulă, frazeologismul *a umbla creangă*, adică „a umbla fără rost, ca o haimana", îl descoperim în dicţionare în articolul lexicografic al cuvîntului *creangă.* Rămînem contrariaţi însă din moment ce relevăm că expresia este ataşată sensului de bază al cuvîntului *creangă* – „ramură a unui copac, cracă". Întrebarea care ne apare, în fond firesc, e ce au în comun? Explicaţia o putem găsi dacă ne referim şi la varianta expresiei date *a umbla cranga*. În viziunea lui Al. Graur şi a lui V. Bogrea, *a umbla cranga* sinonimizează cu *a umbla craina* (altfel zis, *a bate laturile, a umbla marginea, a bate berbunca, a umbla sambura*) [7, 91-93; 8, 214]. Paralela făcută între aceste două expresii a permis cercetătorilor să releve că lexemul *creangă* (var. *crangă*) este de fapt unul remodelat din ruteanul *granga* cu semnificaţia de „graniţă" (la fel ca şi *craina* < rut. *craină* "margine, ţară de margine")[7] [9, 61]. Datorită apropierii formale şi din necesitatea de a-l motiva, vorbitorii limbii române contemporane l-au înlocuit cu lexemul *creanga* [*Numai un om năuc ca tine-i în stare să-şi prăpădească nopţile, amu, aşa moşneag cum te vezi,* ***umblînd creangă*** *cu flăcăii* (Galan)].

Frazeologismele *a-şi găsi bacăul „*a-şi găsi «naşul» cu cineva*"* şi *a nimerit orbul brăila* cu accepţiunea „este posibil orice lucru, incredibil iniţial", conţin în structura lor termeni ce reprezintă denumiri ale oraşelor

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

româneşti. Întrebarea firească este de ce această prioritate toponimică: Bacăul şi Brăila? În cazul primului termen (Bacău) s-a găsit o interpretare. Bunăoară, se consideră că în acest mod se evocă prestigiul vameşilor, exagerat de exigenţi, de la Bacău, care provocau neplăceri (prin intermediul perceperii taxelor vamale) călătorilor şi negustorilor. Dar de ce Brăila? Ambii termeni reprezintă, de fapt, nişte remodelări prin etimologie populară ale împrumuturilor din alte limbi, împrumuturi care s-au arhaizat. Aşa, de pildă, în primul frazeologism, conform afirmaţiei lui Cihac, e vorba de o contaminare a cuvîntului *Bacău* şi a împrumutului din maghiară *bakó*, cu semnificaţia de „călău" [12, 66][8]. De aici şi sensul frazeologismului de „a-şi găsi călăul" [*Nu-mi umbla cu mîţa-n sac şi-mi răspunde curat, cum te-ntreb, c-apoi* ***îţi găseşti Bacău*** *cu mine* (V. Alecsandri)].

În cel de-al doilea frazeologism, conform opiniei unor cercetători, are loc o substituire de nume: „substantivul învechit german *Brille*, cu accepţiunea de „ochelari", este substituit de numele oraşului Brăila" [9, 167]. [*Orbul cu întrebarea a* ***nimerit Brăila*** (A. Pann)].

II. Cel de-al doilea tip de etimologie populară, care a afectat un component din structura frazeologismelor, este atunci cînd cei doi termeni ai etimologiei populare sînt asemănători atît în planul formal, cît şi în cel semantic. În majoritatea cazurilor, etimologia populară are loc ca un fenomen *inconştient*, deoarece asociaţiile stabilite de către vorbitori se produc exclusiv pe baze materiale sau fonetice ale cuvintelor, în afara oricăror relaţii semantice. Producerea e facilitată însă de faptul că între elementul inductor şi cel indus există nu numai confuzie paronimică, adică similitudini formale (singurele obligatorii), ci şi relaţii de ordin semantic. Precizăm totuşi că nu e vorba de nişte relaţii de sinonimie, fie chiar şi aproximativă, ci numai de apartenenţa la o sferă semantică comună sau, pur şi simplu, de posibilitatea stabilirii unei legături logice între cei doi termeni ai fenomenului. Exemplele ce urmează sînt edificatoare în acest sens.

În favoarea explicării termenului *marţ* din frazeologismul *a face* (*a fi, a rămîne*) *marţ* „a bate pe cineva la jocul de table, de cărţi etc.; a învinge, a pune în situaţia de a nu mai putea obiecta nimic" ca un împrumut din limba turcă (< *mars,* cuvînt ce face parte din termenii „tehnici" ai jocului de table), Th. Hristea aduce ca argument terminologia argotică de origine turcească la jocurile de noroc [2, 260]. Turcescul *mars* a fost modificat fonetic sub influenţa numelui românesc pentru cea de-a doua zi a săptămînii (*marţi* < lat. Martis dies)[9], de asemenea, prin etimologie populară (a se vedea şi [9, 129]). Or, vorbitorii au simţit stringenta necesitate de a motiva un termen neutilizat, pe care nu-l mai înţelegeau (*mars*), folosindu-se de confuzia paronimică. Etimologia populară a acţionat asupra formei materiale a cuvîntului, modificîndu-i structura fonetică, însă nu a mers pînă la totala identificare formală a elementului „indus": *marţ* (şi nu *marţi*). Deşi trebuie să menţionăm, în această ordine de idei, că mulţi îl pronunţă totuşi *marţi* (cu *i*), ceea ce denotă că pentru o bună parte a vorbitorilor etimologia populară a finalizat cu omonimizarea celor două cuvinte (elementul „inductor" substituindu-se celui „indus"). Ne-o confirmă şi exemple din operele scriitorilor: *Organe, fluiere, chitări... cîntau într-o unire de rămîneau* ***marţi*** *cei mai buni muzicanţi din lume* (P. Ispirescu); *Nu e decît un an... de cînd a auzit-o el făcînd* ***marţi*** *pe m-me Krauss de la opera din Paris* (B. Şt. Delavrancea) etc.

Trebuie să subliniem totuşi că respectiva confuzie paronimică (*mars – marţi*) n-a fost unicul factor care a determinat declanşarea etimologiei populare. Pe lîngă o cvasiidentitate fonetică, între aceşti doi termeni există şi relaţii de ordin semantic. Bunăoară, le-a apropiat ideea de „ghinion". Or, *marţi*, pentru cei superstiţioşi, e o zi cu ghinion, iar un insucces, precum ar fi pierderea la jocul de table – *mars* – poate fi motivat, de

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

pildă, fiind pus pe seama faptului că s-a jucat într-o zi dificilă, care aduce nenoroc. Pe lîngă ideea comună de „ghinion", o altă nuanţă de sens care le apropie este că *mars* constituie un cîştig dublu, iar marţi e cea de-a doua zi a săptămînii (a se vedea [2, 261]).

Deci, după cum e lesne de observat, asemănările formale între termenii etimologiei populare au fost dublate de similitudini semantice.

Pentru oricine *a merge* (*a umbla, a se duce, a veni, a pleca* etc.) *pe jos* sînt formulări obişnuite, desemnînd „a se deplasa". La o investigaţie mai minuţioasă şi atentă însă, *pe jos* nu prea este justificat, deoarece *pe jos* (adică nu *pe sus*) merg şi autovehicolul, trenul, bicicleta, căruţa, autobuzul etc. (cu excepţia avionului care zboară pe sus). În limbile romanice, pentru aceeaşi noţiune de „a se deplasa" se utilizează o completare ce ar însemna „cu piciorul", „pe picioare" (à pied) etc. Aparent, expresia românească este insolită. În realitate însă – a dovedit-o Al. Graur – românescul *pe jos* a însemnat, de asemenea, „cu piciorul", deoarece forma originară (ngr. ΠΕζWS) avea această accepţiune (a se vedea [13, 89]). Între ΠΕζWS şi *pe jos* a intervenit etimologia populară. Neogreaca, în afară de adverbul amintit, are un ΠΕζWS (adj.) cu semnificaţia „care merge cu piciorul", „pieton" şi ΠΕζΟΠΟΡW (verb) „a merge cu piciorul" – toate în legătură cu Πόδι „picior". În secolele XVIII-XIX, fiind întrebuinţată atît în relaţiile oficiale, cît şi în cele mondene, limba greacă nouă, fireşte că la întrebarea pusă în greceşte: „cum te duci (mergem) la...?" se răspundea uneori cu ajutorul adverbului amintit ΠΕζWS. Influenţaţi de accentul adverbului ΠΕζWS pe a doua silabă şi ştiind, totodată, că grecii pronunţau pe ***j*** din cuvintele româneşti ca ***z***, românii au transpus adverbul neogrec în *pe jos*[10] [13, 89]. În aşa fel, etimologia s-a produs, în cazul de faţă, cu atît mai uşor, cu cît între elementul indus şi cel inductor au activat, pe lîngă asemănările formale, şi cele de ordin semantic.

În acest sens, amintim şi expresiile *a da după piersic, a mîn(e)a porcii la jir, cînd va trece cămila prin urechile acului, cu un sul subţire, a trage cuiva un toc de bătaie, bani pe şină* etc.[11]

III. În cele descrise am arătat că etimologia populară se poate produce cînd între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală sau cînd asemănărilor formale li se adaugă şi cele de ordin semantic. Deşi mult mai rare, sînt totuşi suficiente cazurile cînd etimologia populară se produce nu ca rezultat al unor afinităţi semantice, ci acestea din urmă apar ca efecte ale fenomenului în cauză, adică etimologia populară atinge sensul cuvîntului. Vom ilustra situaţia dată prin cîteva exemple.

Expresia *a da paiéle,* de pildă, reprezintă, în formula lui St. Dumistrăcel, o „deraiere" semantică prin încrucişarea accidentală a două cuvinte diferite cvasiidentice formal" [14, 227], mai precis omografe: *páiele* – *paiéle,* forme de plural ale substantivelor *pai* şi *paiá.* Aşadar, forma originară a frazeologismului este *a da paiéle* (calc după tc. *paye vermek* „a acorda stimă") cu sensul de „a flata, a măguli", unde *paiá,* un arhaism de origine turcească (*paye*), semnifică „demnitate, funcţie înaltă în Imperiul Otoman". Sensul etimologic al frazeologismului a fost „a da un titlu onorific, a numi într-o slujbă", care s-a extins treptat la „a măguli..." (*Încep voroava cu paşa, Farmachi îl lăuda, măgulituri şi* ***paiéle*** *încît se putea* ***îi da*** (citat după [9, 178])). Deoarece unitatea lexicală ***paiá,*** arhaizîndu-se, a devenit confuză pentru majoritatea vorbitorilor, ei au tins s-o adapteze formal, substituind-o cu o unitate lexicală general cunoscută – *páie*(le). Mai mult decît atît, etimologia populară, în cazul de faţă, a modificat nu numai aspectul formal al cuvîntului, ci a contribuit şi la evoluţia conţinutului lui semantic. Sub influenţa semnificaţiei frazeologismelor în care apare lexemul *páie* (*a pune paie pe foc; a stinge focul cu paie*), se modifică şi accepţiunea expresiei *a da paiéle*

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

(utilizată şi sub forma *a da páiele*), care ajunge să semnifice „a aţîţa, a întărîta; a ţine hangul", ceea ce ne-o dovedeşte şi exemplul din opera marelui povestitor humuleştean (*Încă te uiţi la ei, bărbate, zicea mama, şi* ***le dai paiele****! Aşă-i?*).

Substantivul arhaic, conservat regional, ***miraz*** reprezintă, de asemenea, un exemplu de etimologie populară, ce a influenţat atît fonetismul cuvîntului, cît şi semnificaţia lui originară („moştenire"). Fiind un împrumut de origine turcească (*miras*), el a pătruns în toate limbile balcanice (cf. bg., scr. *miraz* şi ngr. *mirási*). Ceea ce-l diferenţiază de termenii înrudiţi din alte limbi este că numai în română, prin etimologie populară, şi anume sub influenţa verbului *a mira* (de care e apropiat formal), el şi-a îmbogăţit paleta semantică cu sensul „pomină, minune, minunăţie; ciudăţenie; lucru sau faptă care produce mirare" (fără a-şi modifica forma). Anume cu acest sens, lexemul a rămas cristalizat în structura frazeologismelor: *de miraz* „minunat, straşnic"; *mai mare miraz* „spre marea mirare a tuturor" (*Cu paloşu-n mînă / Cu Vidra-nainte / De lua aminte / Ogarii-n privaz. /* ***Mai mare miraz*** (N. Păsculescu); *a fi vrednic de miraz* „a fi vrednic de batjocură" [*„Nu ştiu de minune sau* ***de miraz iaste vreadnic***" (Ţichindeal)], *a fi (a se face) de miraz* „a fi (a se face) de rîs".

În cazul lexemului *cărdăşie,* sub influenţa substantivului *cîrd* (< scr. krd), etimologia populară i-a schimbat atît latura materială (modificarea de formă fiind una uşoară, neesenţială: *cărdăşie* > *cîrdăşie*), cît şi cea ideală, modificîndu-i semnificaţia originară în sensul unei restrîngeri, specializări şi „degradări" [2, 227; 15, 41]. Or, în timp ce *cîrdăşie* avea sensul de „tovărăşie, asociaţie" (< tc. *kardaş* „tovarăş, frate"), fără nuanţă peiorativă, atunci în structura frazeologismului *a intra în cîrdăşie* „a se asocia în scopuri necinstite, meschine" el dezvoltă accepţiunea de „clică, gaşcă, întovărăşire cu scopuri condamnabile". Ne asociem părerii lui Th. Hristea, conform căreia sensul dat al cuvîntului *cîrdăşie* a apărut sub influenţa frazeologismelor *a intra în cîrd, a se pune în cîrd, a se băga în cîrd cu cineva,* a căror valoare depreciativă e sesizată de către toţi vorbitorii.

IV. Sfera etimologiei populare este mult mai largă decît am reuşit să ilustrăm prin analiza prezentată. Ea cuprinde toate asociaţiile etimologice inexacte pe care simţul vorbitorilor le stabileşte în mod inconştient. Există cazuri cînd etimologia populară nu schimbă nici forma şi nici conţinutul unităţii lexicale, dar care se manifestă totuşi prin fixarea unor false relaţii de înrudire între două cuvinte care nu au nimic în comun sub aspect etimologic. Astfel de „asociaţii, inexacte, din punct de vedere etimologic, şi fără consecinţe asupra sensului sau formei materiale a cuvintelor", Th. Hristea le numeşte **etimologii populare latente** [2, 230]. Unul din aspectele cele mai importante ale ei o reprezintă *etimologia populară prin atracţie omonimică,* ce se stabileşte între două cuvinte omonime.

Deşi, în mod obişnuit, distanţa între sensurile omonimelor este foarte mare, încît s-ar părea că apropierea lor este imposibilă pe baza unei simple identităţi formale, totuşi bogata imaginaţie a vorbitorilor, dublată de „instinctul etimologic" (Ch. Bally), reuşeşte uneori să evidenţieze presupuse relaţii de înrudire chiar între două omonime cu origini total diferite. Atestăm asemenea exemple şi în structura frazeologismelor.

Semnificaţia frazeologismelor *a se ţine mînz (ca mînzul)* de cineva şi *a umbla de-a mînzul* cu accepţiunea „a se ţine pretutindeni după cineva, a nu se dezlipi, a se ţine scai de cineva" este bine motivată, evocînd imaginea „puiului iepei" care este, de obicei, legat de iapă, de hamul acesteia, pentru a nu rămîne în urmă sau a nu se rătăci. În felul acesta este numit, în mod obişnuit, copilul care stă me-

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

reu lîngă mamă ori un bărbat tînăr, necăsătorit, care se ţine de fete şi de femei. Metafora ce stă la baza expresiei este transparentă şi de aceea nu trezeşte nici suspiciuni, nici dubii. Înţelesul originar însă al expresiei este altul decît cel actual. Or, cuvîntul *mînz* conservat în componenţa frazeologismului, este unul vechi (evoluat dintr-o rădăcină a substratului getodac al românei (cf. alb. *mës*) [16, 339] şi a denumit „ghemul făcut din firele de urzeală" ce nu au fost trecute prin iţe şi spată, ce creşte (adică se rotunjeşte) o dată cu valul de pînză şi care este, în mod obligatoriu, legat de urzeală pînă se termină ţesutul. De aceea sensul primitiv al expresiei a fost „a se ţine de cineva cum se ţine mînzul de stative, de urzeală". Fiind cunoscută însă mişcarea minţii şi a cunoaşterii umane de la concret la abstract, sensul acestui termen a evoluat spre ideea „legat de ceva" (ghemul fiind legat de urzeală). Lexemul cu acest sens a ieşit din uz, dar s-a păstrat frazeologismul. Din moment ce vorbitorilor limbii române contemporane nu le era cunoscut înţelesul, intrat în desuetudine, al lui *mînz*, ei au început să-l motiveze (prin acelaşi proces de etimologie populară latentă), avîndu-l în vedere pe omonimul lui: *mînz,* ca „pui al iepei*"*. Această „deplasare" masivă şi totală a sensului cuvîntului la care ne referim, după cum afirmă Ion Popescu-Sireteanu, se explică prin „ecoul pe care l-a adoptat creşterea cailor în viaţa societăţii româneşti din toate timpurile", precum şi „prin legăturile fireşti dintre terminologia industriei casnice şi cea a creşterii animalelor" [16, 340]. Avem deci aici o etimologie populară în stare latentă, întrucît cele două cuvinte omonime nu mai sînt deosebite nici chiar de către specialişti, care le tratează, într-un singur articol lexicografic (vezi DEX).

Dacă acceptăm opinia lui V. Bogrea că lexemul *rasol* (din frazeologismul *a da rasol* „a face un lucru în grabă, la repezeală; de mîntuială") e un alt cuvînt decît *rasol* din terminologia culinară („fel de mîncare preparat din rasol de vită sau peşte..."), atunci avem şi în acest caz o etimologie populară prin atracţie omonimică [2, 237]. După V. Bogrea, *rasol* e un cuvînt din graiul bărbierilor ardeleni (creaţie lexicală de la *ras*, participiul verbului *a rade,* la care s-a adăugat sufixul *-ol*) care numeşte „un anume preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate „da jos", fără brici, în cîteva minute" [17, 484]. Expresia *a da rasol* deci nu face parte din terminologia bucătăriei, ci din limbajul bărbierilor, care a dat naştere şi expresiilor *a trage un perdaf, a da o săpunealã* ş.a.

Omonimele *rasol* (1) şi *rasol* (2) au fost însă atît de mult apropiate prin fenomenul de etimologie populară, încît astăzi sînt prea puţini cei care fac vreo diferenţă între cele două lexeme.

Mai mult decît atît, în majoritatea dicţionarelor, frazeologismul *a da rasol* este inclus în articolul lexicografic al lui *rasol* – termen de bucătărie. Chiar şi vorbitorii încearcă să motiveze legătura dintre *rasol* „carne fiartă" şi frazeologism prin faptul că „rasolul e o mîncare uşor de pregătit, ceva care se face repede, de unde şi expresia *a da rasol*" [2,238].

Substantivul *vale* din frazeologismul *a lua la vale* „a face de rîs pe cineva, a-şi bate joc" este pus în legătură, de majoritatea vorbitorilor (inclusiv de specialişti), cu *vale* „depresiune, adîncitură de teren...". De fapt, *vale* (< lat. vallis) din structura acestui frazeologism, după cum afirmă St. Dumistrăcel, este un alt lexem, arhaizat, cu accepţiunea de „rîu, în care, la vechiul început natural al anului, ce se situa primăvara, erau «traşi» cei aleşi după anumite criterii şi, apoi, cei întîlniţi în cale, ca formă de manifestare a unui ritual antecreştin de fertilitate" [9, 254]. Însăşi expresia *a lua la vale* se referă la repercusiunile neplăcute ale acţiunii celor care, după ce „trăgeau în vale", ieşeau din apă devenind obiect de amuzament pentru cei din jur pe seama căruia se face haz (a se

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

vedea descrierea în detalii a obiceiului „Vălăritului" în [14, 142-170]). Prin etimologie populară latentă, vorbitorii au încercat să motiveze prezenţa lui *vale* în frazeologism, substituindu-l cu omonimul său.

Tot la etimologie populară latentă apelează şi cercetătoarea Mioara Căluşiţă-Alecu pentru a motiva substantivul *vale* în frazeologismul *a-şi lua valea* „a pleca, a fugi (pe undeva)". Dînsa consideră că *vale* reprezintă aici salutul roman (*vale!*) de pe timpul cînd romanii plecau (a se vedea [18,71]).

De asemenea, şi expresia *om cu stare* „om înstărit, avut" este rezultatul unei etimologii populare latente. Nimănui dintre vorbitorii de limbă română cuvîntul *stare* din această expresie nu-i trezeşte suspiciuni, întrucît îl leagă de *stare* cu sensul de „avere, situaţie materială (bună)". La origine însă expresia a avut alt sens. Or, în trecut, menţionează S. Puşcariu, „se zicea (om) cu stare, în opoziţie, probabil, cu cel care se mută din loc în loc" [19, 156]. Cu alte cuvinte, *stare*, cu sensul cu care apare în expresie, sinonimizează cu *staţionare*. De aici „reiese că, în concepţia celor care au creat cuvîntul, stabilitatea, statornicia, erau condiţia bunei-stări". [20, 41-42]. G. Giuglea demonstrează, aducînd argumente, că românescul *stîna* provine dintr-un cuvînt autohton *stana* (cf. *lînă<lana*). În indo-europeană, menţionează dînsul, *stana* avea sensul de „ceea ce stă locului", „ceea ce este statornic", apoi „adăpost (care nu se mută)" [21, 319-320]. Concluzionăm deci că posesorul de stîne era, întîi de toate, „un proprietar de oi statornic" şi, apoi, lucru foarte important, „un om cu stare".

Contrariaţi ne lasă şi o serie de expresii ce conţin în structura lor unitatea lexicală *muc*: *muc* şi *sfîrc* „de cea mai bună calitate, fin, ales"; *de muc* „excelent, distins, ales"; *frumos de muc* „foarte frumos". Comună pentru toate expresiile este ideea de superlativ. Dar ce are „secreţia produsă de glandele nazale" cu această idee? Adevărul este că în limba română, după cum afirmă St. Dumistrăcel, „există două cuvinte *muc*: continuatorul lat. *muccus,* avînd semnificaţia de „secreţie nazală", şi un alt *muc*, element din fondul autohton, care, din punct de vedere semantic, nu are nici o legătură cu primul, însemnînd „proeminenţă, vîrf, ca şi *mugure*" [9, 146]. Fiind omonime totale şi în scopul de a evita confuziile omonimice, latinescul *muc* l-a „eclipsat" pe *muc* autohton, concurat, pentru exprimarea superlativului, şi de lexemele *frunte* şi *vîrf*. Este un lucru obişnuit pentru orice limbă ca atunci cînd omonimele încep să reprezinte un fenomen perturbant al procesului de comunicare, limba întreprinde măsuri de „profilaxie" prin înlocuirea unuia dintre ele cu un alt cuvînt[12]. Forţat a se deplasa spre periferia vocabularului, ultimul *muc* a ieşit complet din uzul curent. Mărturie despre existenţa de cîndva a lui în limbă ne-au rămas doar expresiile stabile, care l-au conservat în structura lor. Vorbitorii de astăzi, necunoscînd cuvîntul învechit *muc,* printr-un proces de etimologie latentă, îl interpretează ca „secreţie nazală".

În concluzie, menţionăm că etimologia populară şi-a lăsat amprenta şi asupra anumitor componente ale unei întregi serii de frazeologisme.

Şi dacă majoritatea formelor-produse ale acestui fenomen sînt efemere şi corectate treptat de norma literară (de pildă, cele din comediile lui I. L. Caragiale: *renumeraţie,* (lege de) *murături* ş.a.), cele cristalizate în structura frazeologismelor, în majoritatea lor, rămîn rezistente şi se generalizează, scăpînd controlului cultural.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Ch. Bally, *Traité de stylistique française,* ediţia a II-a, Heidelberg-Paris, 1919-1921, vol. I.

2. Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)

3. Dicţionar General de Ştiinţe. Ştiinţe ale limbii, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997.

4. I. Iordan, *Stilistica limbii române,* Bucureşti, Institutul de Lingvistică Română, 1944, SRL.

5. Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor,* Ediţie îngrijită de C. Ciuchindel, Bucureşti, Editura Tineretului, 1959.

6. N. Mihăescu, *Carte despre limba românească,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1972.

7. V. Bogrea, *Opere alese,* Chişinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Ştiinţa; Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1998.

8. Al. Graur, *Puţină gramatică*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1988.

9. St. Dumistrăcel, *Expresii româneşti. Biografii-motivaţii*, Iaşi, Institutul European, 1997.

10. St. Dumistrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Dicţionar de expresii româneşti. Biografii-motivaţii.* Ediţia a II-a, revăzută şi argumentată, Iaşi, Institutul European, 2001.

11. Al. Graur, *Etimologii româneşti,* Editura Academiei R.P.R., 1963.

12. Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române,* Editurile ARC şi Museum, 2000.

13. I. Coteanu, M. Sala, *Etimologia şi limba română,* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1987.

14. St. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

15. Al. Graur, *„Capcanele" limbii române,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976.

16. I. Popescu-Sireteanu, *Memoria limbii române,* vol. II, Iaşi, Editura Bucovina, 1998.

17. V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice,* Cluj, Editura Dacia, 1971.

18. M. Căluşiţa-Alecu, *Limba românilor,* Bucureşti, Editura Miracol, 1994.

19. S. Puşcariu, *Limba Română,* vol.I, *Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.

20. V. Ioniţă, *Metafore ale graiurilor din Banat,* Timişoara, Editura Facla, 1985.

21. G. Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

NOTE

[1] Deşi e numit etimologie populară, fenomenul se poate manifesta în limba oricărui subiect vorbitor, indiferent de gradul lui de cultură şi de instruire.

[2] În mod convenţional, termenul atins de etimologia populară e numit *element indus,* iar cel care o provoacă – *element inductor* (a se vedea [ibidem, 206]).

[3] Asemenea interpretare imaginară, după generalizarea unei etimologii populare, e numită *motivare semantică aposteriori* (a se vedea [ibidem, 216]).

[4] Nu vom insista asupra expresiilor, istoria apariţiei cărora a fost pe larg discutată în literatura de specialitate: *apă chioară, a da şfară (sfoară) în ţară* ş.a.

[5] Unii lingvişti au găsit explicarea accepţiei metaforice a frazeologismului *a nu avea nici în clin nici în mînecă* în moda mînecilor largi şi detaşabile ale cămăşilor şi hainelor de pe vremuri, care serveau la învelirea cadourilor făcute prietenilor şi se dădeau ele însele cadou (în special, femeile trimiteau astfel de mîneci, luxos confecţionate, amanţilor lor). Deci sensul peiorativ al expresiei se datorează ideii de „ascundere", căci relaţiile de asemenea natură, dintre bărbaţi şi femei, nu erau dintre cele permise [4, 305].

[6] Iuliu A. Zanne afirmă că lexemul *clin* a avut „în toate părţile României" înţelesul de „o bucată de pămînt, avînd forma unui triunghi cu o bază foarte mică în raport cu înălţimea..." [5, 229].

[7] Motivarea, probabil, rezidă în faptul că la frontiere mişunau aventurierii, oamenii fără căpătîi.

[8] Un argument în favoarea acestei teze ne poate servi şi frazeologismul *a arăta cuiva bacăul*, adică „a-l ameninţa cu bătaia".

[9] Menţionăm că în unele regiuni termenul e rostit şi *marţ*.

[10] Această substituire a fost facilitată şi de întrebuinţarea curentă a prepoziţiei ***pe*** în expresii ca *a se duce (a merge, a umbla)* ***pe*** *coclauri, (****pew*** *deal...).*

[11] Din lipsă de spaţiu, nu examinăm detaliat fiecare expresie. Celor interesaţi de problemă le propunem a vedea [9; 10; 11].

[12] După cum se ştie, limba română cunoaşte o serie de asemenea fenomene. Aşa s-a întîmplat cu substantivul *fur*, care a fost înlocuit prin *hoţ*, datorită coincidenţei cu forma persoanei I a verbului *a fura* sau *pisoi* „pui de pisică" a scos din circulaţie pe *pisoi* „unealtă de pisat în piuliţă, pisălog" etc.

BDD-A20894 © 2003 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:51 UTC)